

FIDES ET RATIO NAKON DESET GODINA

Tomislav IVANČIĆ

Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, pp. 432, 10 001 Zagreb
tomislav.ivancic1@zg.t-com.hr

Sažetak

Enciklika je upućena biskupima, teolozima i filozofima. Filozofi s obzirom na nju imaju dvostruki problem: prvo, ona nedovoljno vrjednuje novija filozofska istraživanja, a drugo, ona preveliku moć daje razumu kojega filozofi smatraju slabim. Suvremeni istraživači smatraju da je temeljni razlog nemoći čovjekova razuma u pogrješno prevedenim grčkim riječima *nous* i *logos*. Ti se problemi, naime, ne susreću u pravoslavnoj teologiji ni u islamskoj filozofiji. U katoličkoj teologiji problemi su započeli nakon sv. Tome jer su crkveni oci, kao i sv. Toma, imali ispravan prijevod. Potrebna su nova istraživanja na tom području. Ipak Enciklika ukazuje na potrebu interdisciplinarnosti u teologiji kao i vraćanju filozofiji bitka i povratka metafizike ne kao restauracije nego kao novog otkrića nakon brojnih rezultata istraživanja u neuroznanostima i drugim znanstvenim područjima.

Ključne riječi: *Fides et ratio*, *nous*, *logos*, spoznaja, neuroznanosti.

Enciklika *Fides et ratio* u naslovu je upućena biskupima, a u sadržaju i teolozima i filozofima.¹ Dokument želi pomoći suvremenim teolozima da se pokraj pozitivne teologije okrenu i spekulativnoj, a istodobno filozofiju smatra nužnim oruđem pomoću kojega bi razum dublje istražio vjeru (usp. FR 5).

Filozofi, međutim, u vezi s njom imaju problema. Oni smatraju da Enciklika nedovoljno vrjednuje suvremene filozofije. Enciklika, naime, kaže: »Zato

¹ Usp. IVAN PAVAO II., *Fides et ratio – Vjera i razum. Enciklika o odnosu vjere i razuma* (14. IX. 1998.), Zagreb, 1999., br. 6 (dalje: FR).

su se kod ljudi našega doba, i to ne samo kod nekih filozofa, već pojavila držanja nekakvog posvuda raširenog nepovjerenja i nepouzdanja u vrlo velike ljudske spoznajne mogućnosti. S lažnom se skromnošću čovjek zadovoljava djelomičnim i privremenim istinama ne postavljajući temeljna pitanja o smislu i zadnjem temelju ljudskog osobnog i društvenog života. Ukratko: sve je manje nade da bi se od filozofije mogli dobiti odlučni odgovori na takva pitanja« (FR 5). Suvremena filozofija proučava čovjeka, ali ne u njegovu bitku, te se više ističu granice i uvjetovanosti razuma iz čega nastaju agnosticizam, relativizam i skepticizam, kaže Enciklika (usp. FR 5).

S druge strane nemali broj filozofa smatra kako Enciklika pridaje preveliku vrijednost razumu, a koju on zapravo nema. Tako dokument, na primjer, kaže: »Crkva, sa svoje strane, ne može učiniti drugo nego visoko cijeniti posao razuma. Ona sama, naime, u filozofiji opaža put kojim se spoznaju glavne istine koje se tiču ljudskog života« (FR 5). Razum je, međutim, prema filozofima, slab *ragione debole*, *schwache Vernunft*. On ne može dokučiti ono što teologija od njega očekuje.

No i u kršćanskoj se filozofiji i teologiji javlja slična suprotstavljenost. S jedne strane ne postoji posvemašnje povjerenje u razum te smatramo da je racionalizam određen totalitarizam, pretjerano povjerenje u razum, a s druge strane zahtijevamo posvemašnje povjerenje u razum jer je nepovjerenje u njega rodilo diktaturu relativizma i odbacivanje metafizike, a s time i mogućnosti utemeljenja etike i morala. Pitanje je gdje su uzroci takvog suprotstavljenog stava u humanističkim znanostima, odakle ta dvojnost u odnosu na razum.

Suvremeni filozofi upozoravaju da treba razlikovati razum i um, odnosno »ratio« i »intellectus«, kao i održavati među njima ispravan suodnos. Član Papinske akademije znanosti Vittorio Possenti, filozof, stručnjak za grčku i srednjovjekovnu filozofiju te metafiziku, kaže da je nesporazum nastao pogrešnim prevođenjem grčkih pojmova »logos« i »nous«. To se dogodilo negdje prije vremena romantike. Na mjesto razuma i pod značenje razuma došao je um koji je u prijevodu poprimio sadržaj razuma. Istodobno je u teološkoj i kršćanskoj skolastičkoj filozofskoj uporabi sadržaj uma stavljen pod pojam razuma, te je razum poprimio sadržaj, značenje i domet uma.²

Razum je, međutim, diskurzivna spoznaja, a um intuitivna. Razum je čovjekova spoznajna sposobnost za razvijanje prirodnih, a um za razvoj huma-

² Usp. Vittorio POSSENTI, *Ragione e verità. L'alleanza socratico-mosaica*, Roma, 2005., 7: »Non è stata ancora oltrepassata l'epoca della collera contro la ragione e della destituzione dell'intelletto: la ragione con le proprie mani si è diminuita e rinchiusa in spazi angusti.«

nističkih znanosti. Razum je sposobnost za istraživanje protežnih objekata, za matematiku, kemiju, fiziku. Um je spoznajna sposobnost za istraživanje bitka, metafizike, smisla, Boga, a to znači sredstvo u istraživanju filozofije i teologije. Kad Enciklika, dakle, traži da filozofi razumom istražuju temelje čovjekova postojanja i smisla, oni se osjećaju postavljenima pred nerješive probleme. Kao što čovjek ne može očima slušati glazbu i ušima gledati prirodu, tako ne može ni razumom spoznavati Boga i bitak. Katolička je apologetika učila da je za prihvaćanje pozitivne objave nužna *potentia oboedientialis*, jer razum ne može ući u područje vjere nego samo dovesti do praga vjere. On može tražiti samo vjerodostojnost, kako bi volji omogućio proces vjere. U teološkim krugovima kruži uzrečica o »teologiji na koljenima«. Time se želi reći kako razum nije dovoljan da bi se razumjele istine vjere. Um to mora shvatiti i rastumačiti. Zato se u teologiji i u ovoj Enciklici govori o »intellectus fidei«, a ne o »ratio fidei« (usp. FR 66). Možemo to pokušati shvatiti usporedbom. Da bih dospio u udaljene krajeve zemlje, dosta je auto. Želim li se dići iznad zemlje, potreban je zrakoplov, a ako želim letjeti u svemirska prostranstva, neophodna je svemirska letjelica. Za spoznaju prirodnih fenomena dosta su osjetilne spoznaje. Želimo li razviti prirodne i tehničke znanosti, trebamo logičko, razumsko, racionalno mišljenje i zaključivanje. No želimo li susresti Boga, spoznati bitak, etiku i moral, neophodan je um te spoznaja vjere.

Taj izvrnuti prijevod grčkih riječi »logos« i »nous« ne samo da je uzrokovao nesporazum između filozofa i teologa nego je onemogućio filozofiji da se bezgranično razvija. A filozofija se može razvijati bez granica ako postane mudrost, što znači da stoji na spoznaji bitka, koji otkriva um, i na spoznaji praktičkog života, koji otkriva razum.³ Plod je tog pogrješnog prijevoda i Kantov racionalizam, kad on u svom djelu »Kritika čistog uma« s pravom dokazuje da se razumom ne mogu spoznati ni moralni zahtjevi ni Bog nego oni ostaju u području postulata. Umjesto kritike čistoga razuma, I. Kant načinio je kritiku čistoga uma, misleći da istražuje razumsku spoznaju. Svi su se filozofi romantike nasukali na taj filozofski spoznajni greben. Odatle izviru stalni sukobi vjere i razuma, filozofa i teologa, racionalnog i iracionalnog, znanosti i vjere, Crkve i svijeta. Tu su razlozi zašto su filozofi romantizma razvijali filozofiju idealizma, besmisla, nihilizma, a u novije vrijeme ideologiju marksizma, nacional-socijalizma, liberalizma i relativizma.

³ Usp. Vittorio POSSENTI, *Ragione e verità*, 19: »Ed è la sapienza la cosa di cui abbiamo soprattutto bisogno: tanto una sapienza pratica e di vita quanto una sapienza speculativa e di contemplazione.«

Na tu razliku uma i razuma upozoravali su već i drugi filozofi i teolozi. Tako M. Horkheimer, filozof, kaže da je razum (ratio) organ koji razmišlja o odnosima između sredstava i cilja, dok je um (intellectus) organ koji razmišlja o vrijednostama koje vode čovjeka prema cilju.⁴

Piero Coda, katolički teolog, kaže da razum ima dvije funkcije. Prva je prodiranje u značenje vlastite egzistencije u svjetlu bitka, dajući si tako posljednji smisao; a druga je sposobnost djelovanja na kritički i sustavan način. U ovoj drugoj funkciji razum je najprije sposobnost za istinu i odgovornost za nju, zatim je, za razliku od intelekta koji je intuitivan, karakteriziran kao prelaženje s jednog elementa na drugi, zato je diskurzivan, od konstitutivnog odnosa do vremenitosti. Razum je zatim i komunikabilan i interpersonalan jer njime čovjek može drugima prenijeti svoju misao i istinu.⁵

Grčki pravoslavni teolog mitropolit Hierotheos, istražujući istočne crkvene oce, kaže da oci razumiju »nous« ili kao dušu ili kao srce ili pak kao energiju duše. Ipak, smatra on, »nous« je zapravo oko duše, najčišći dio duše, najviša pozornost. Zove se i noetičkom energijom i ne smije se identificirati s razumom.⁶ Autor dalje naglašava da se čovjekova duša sastoji od *nousa*, *logosa* i duha. Ta je duša noetička i logička. Tako se razlikuje energija *nousa* od energije razuma. *Nous* je jedna stvar, razum druga, kaže autor. *Nous* je oko duše i kao što oko tijela vidi sve Božje stvorenje, tako oko duše ima iskustvo Boga.⁷ Drugi pravoslavni teolog Jean-Claude Larchet, slično, kaže da kod crkvenih otaca nalazimo trihotomiju: tijelo, duša, duh. Izvorno je riječ duh bila na grčki jezik prevedena s *pneuma*. Kako bi izbjegli opasnost da se ne pomiješaju duh i Duh Sveti, crkveni su oci uveli i radije upotrebljavali naziv *nous*. Ovaj naziv označava duh pisan malim slovima ili intelekt, odnosno čovjekovu intuitivnu inteligenciju, čija je prva svrha kontemplacija. Često se ta sposobnost prikazuje kao vrhunska sposobnost duše. To međutim pomaže, smatra autor, da se trihotomija – tijelo, duša, duh – pretvori u dihotomiju – tijelo i duša.⁸

Zanimljivo je primijetiti da u islamu također razlikuju um od razuma. Od 28. do 30. travnja 2008. godine odvijao se u Vatikanu dijalog iranskih šijita

⁴ Usp. Walter KERN – Franz-Josef NIEMANN, *Nauka o teološkoj spoznaji*, Zagreb, 1994., 23.

⁵ Usp. Piero CODA, Il ruolo della ragione nei diversi modelli teologici: verso un modello ermeneutico di teologia? u: *Il sapere teologico e il suo metodo*. Zbornik radova, Bologna, 1993., 115.

⁶ Usp. Metropolitan of Nafpaktos HIEROTHEOS, *The Illness and Cure of the Soul in the Orthodox Tradition*. Birth of the Theotokos Monastery, Levadia (Greece), 1993., 38.

⁷ Usp. Isto, 61.

⁸ Usp. Jean-Claude LARCHET, *Thérapeutique des maladies mentales*, Paris, 1992., 25-42; također Jean-Claude LARCHET, *L'inconscio spirituale. Malattie psichiche e malattie spirituali*, Milano, 2006., 11-12.

i katoličkih teologa o odnosu vjere i razuma. Šijitski su sudionici u dijalogu stalno tvrdili da treba razlikovati *ratio* od intelekta, odnosno razum od uma. Pritom su se pozivali na prijevode grčke filozofije koje su im ostavili islamski filozofi Avicena i Averoes.

Sv. Bonaventura je, čini se, na toj crti, kad govori o odnosu uma i razuma. U svom djelu *Put uma k Bogu* kaže: »Ne misli da je dostatno čitanje bez unutar-njeg pomazanja, umovanje bez pobožnosti, istraživanje bez divljenja, motrenje bez radosti, radinost bez poštovanja, znanje bez ljubavi, darovitost bez poniznosti, studij bez Božje milosti, prodornost uma bez božanski nadahnute mudrosti« (FR 105). Toma Akvinski kaže da je u čovjeku ista sposobnost razuma i intelekta, ali se i razlikuju. »Intelligere est simpliciter veritatem intelligibilem apprehendere. Ratiocinari autem est procedere de uno intellecto ad aliud, ad veritatem intelligibilem cognoscendam. Patet ergo quod ratiocinari comparatur ad intelligere sicut moveri ad quiescere vel acquirere ad habere; quorum unum est perfecti, aliud autem imperfecti.«⁹ Razum je, ukoliko je sposobnost za ontološku istinu, u tijesnoj vezi s intelektom koji je »rationis et principium et finis«, kaže sv. Toma Akvinski.¹⁰ H. Urs von Balthasar upozorava da nešto u spoznaji filozofije i teologije ne ide pravim putem. On se pita što se to dogodilo da među teozima nakon Tome Akvinskog nema svetaca. Njegov je zaključak da je uvođenje grčke filozofije profaniralo teološke spoznaje te da je Toma Akvinski posljednji svetac među teozima. Nikakvo čudo što ta konstatacija nije bila uvjerljiva jer znamo da su svi veliki teolozi, biskupi i sveci u doba patristike i nakon nje rabili grčku filozofiju i inkulturirali kršćansku objavu baš preko nje, pa ipak još dublje ulazili u otajstvo objave i Crkve. Očito H. Urs von Balthasar nije poznao pogriješan prijevod pojmova uma i razuma iz grčke filozofije.

Ako ova Enciklika probudi dublje istraživanje pojmova uma i razuma, »intellectus et ratio«, bit će to dragocjen doprinos suvremenoj filozofiji i teologiji.

Enciklika bi, međutim, također trebala potaknuti snažniju interdisciplinarnost, što je osobito važno u ovom trenutku za teologiju. Medicinski antropolog A. Jores kaže da je savjest glas bitka i transcendentalija.¹¹ Neuroistraživanja govore o biološkom istraživanju čovjekove duhovne dimenzije.¹²

⁹ Toma AKVINSKI, *Summa Theologica*, pars I, q. 79, a. 8.

¹⁰ Toma AKVINSKI, *In III Sent.*, d. 35, q. 1, a. 3, q. 3, sol. 2.

¹¹ Usp. Arthur JORES, *Čovjek i njegova bolest. Osnove antropološke medicine*, Zagreb, 1998., 48-50.

¹² Usp. Bruce H. LIPTON, *Biologija vjerovanja. Znanstveni dokaz o nadmoći uma nad materijom*, Zagreb, 2007., 17; također Eric KANDEL, *Auf der Suche nach dem Gedächtnis. Die Entstehung einer neuen Wissenschaft des Geistes*, München, 2007., 11.

Filozofi se okupljaju oko istraživanja čovjekove svijesti.¹³ Moralne vrijednote čovjek spoznaje nesvjesno i nesvjesno se za njih odlučuje.¹⁴ Bog je također u području nesvjesnoga koje je intuitivna svijest, jer je bit duha sloboda i svijest. Dijete je svjesno Boga i vrijednota jer ono razumije srcem. Moralnost se registrira čak u mozgu te pozitivan stav izgrađuje mozak, a negativan ga razara.¹⁵ Neuroznanstvenici govore o točki ili »modulu Bog« u mozgu.¹⁶ Neoskolastički filozofi danas otkrivaju da je duh stvarnost i time pomažu naći odgovor na pitanje što je duh.¹⁷

Sve te nove spoznaje ova Enciklika nije mogla prije deset godina uključiti u svoj sadržaj. No sada druge znanosti potiču teologiju i filozofiju na hrabro istraživanje bez ideoloških predrasuda. Čovjek naime ima bezbrojne spoznajne sposobnosti koje razum i intelekt nastoje uključiti u cjelovitu spoznaju, jer ne spoznaje razum nego čovjek, i zato Enciklika s pravom kaže da zaprjeka odnosu razuma i vjere nisu razum i vjera nego čovjekovi grijesi, ideologije i odustajanje od daljnjeg istraživanja. Ono što Bog o sebi kaže, teologija može dokučiti i pomoću filozofije to razumljivo izraziti. O Bogu, kao i o čovjeku, ne možemo ništa reći ako nam to oni sami o sebi ne kažu. Kao što je čovjekov govor ne samo o nekom objektu nego i o samome sebi tako su i Božja objava u prirodi kao i specijalna objava govor o Bogu.

Smatram stoga da Enciklika, pokraj ostalih vrijednosti, ima i tu da potakne teologe i filozofe u skladu s drugim znanstvenim disciplinama tražiti temeljne istine o čovjeku i o Bogu.

Možda ova Enciklika posluži rješavanju bitnih pitanja odnosa između teologije i filozofije. Ona, naime, izražava želju za poticanjem istraživanja i razmišljanja među filozofima da se pronađe put do ispravnog vrjednovanja odnosa vjere i razuma. »Potvrđujući istinu vjere, ljudima našeg doba možemo vratiti pravo pouzdanje u vlastite spoznajne sposobnosti, a samoj filozofiji pružiti izazov da se uzmogne vratiti i razviti svoje puno dostojanstvo« (FR 6). Enciklika s pravom upozorava na neophodnost povjerenja u razum i zahtijeva povratak metafizike, što nikako ne bi moralo značiti restauraciju metafizike nego objektivno traženje cjelovite istine o Bogu i čovjeku.

¹³ Usp. Thomas METZINGER (ur.), *Grundkurs Philosophie des Geistes. Band 1: Phänomenales Bewusstsein*, Paderborn, 2006.

¹⁴ Usp. Daniel GOLEMAN, *Emocionalna inteligencija. Zašto je važnija od kvocijenta inteligencije*, Zagreb, 1998., 18.

¹⁵ Usp. Daniel G. AMEN, *Liječenje hardwarea duše. Uspostavom bolje veze mozak-duša osigurajte kvalitetu života, ljubav i duhovni razvoj*, Zagreb, 2003., 21-144.

¹⁶ Usp. *Isto*, 39-40.

¹⁷ usp. Béla WEISSMAHR, *Die Wirklichkeit des Geistes. Eine philosophische Hinführung*, Stuttgart, 2006., 142.

Summary

FIDES ET RATIO – TEN YEARS LATER

The Encyclical is directed to bishops, theologians and philosophers. Philosophers have a dual problem in regard to the Encyclical: firstly, it insufficiently values the latest philosophical research and secondly, it offers too much power to reason which philosophers consider to be weak. Modern researchers believe that the fundamental reason for the inability of man's reason lies in the incorrectly translated Greek words nous and logos. These are problems that are not encountered in Orthodox theology or Islamic philosophy. Problems emerged in Catholic theology after St. Thomas because the church fathers, as well as St. Thomas, had the correct translation. New research is required in this field. Nevertheless the Encyclical points out the need for interdisciplinary approaches in theology and the need to return to the philosophy of the being and to return to metaphysics not in the sense of restoration but as a new discovery following the results of numerous researches into neurosciences and other scientific fields.

Key words: Fides et ratio, nous, logos, knowledge, neurosciences.